Extrait n° 1
Portrait de Catilina
(C. 5)

• L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna ui et animi et corporis, sed ingenio malo prauoque. Huic ab adulescentia bella intestina, caedes, rapinae, discordia ciuilis grata fuere, ibique iuuentutem suam exercuit. Corpus patiens inediae, algoris, uigiliae, supra quam cuiquam credibile est. Animus audax, subdolus, uarius, cuius rei lubet simulator ac dissimulator ; alieni adpetens, sui profusus ; ardens in cupiditatibus ; satis eloquentiae, sapientiae parum. Vastus animus inmoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. • Hunc post dominationem L. Sullae lubido maxuma inuaserat rei publicae capiundae, neque id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris et conscientia scelerum, quae utraque eis artibus auxerat quas supra memoraui. Incitabant praeterea corrupti ciuitatis mores, quos pessuma ac diuorsa inter se mala, luxuria atque auaritia, uexabant.

SALLUSTE, *De coniuratione Catilinae*

Extrait n° 2
La corruption à Rome : force de Catilina
(C. 14)

In tanta tamque corrupta ciuitate Catilina, id quod factu facillumum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se tamquam stipatorum catervas habebat. Nam quicumque inpudicus, adulter, ganeo, manu, uentre, bona patria lacerauerat, quique alienum aes grande conflauerat quo flagitium aut facinus redimeret, praeterea omnes undique parricidae, sacrilegi, conuicti iudiciis aut pro factis iudicium timentes, ad hoc, quos manus atque lingua periurio aut sanguine ciuili alebat, postremo omnes quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, ei Catilinae proxumi familiaresque erant. • Quod si quis etiam a culpa uacuus in amicitiam eius inciderat, cottidiano usu atque illecebris facile par similisque ceteris efficiebatur. Sed maxume adulescentium familiaritates adpetebat ; eorum animi, molles etiam et fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam ut cuiusque studium ex aetate flagrabat, aliis scorta praebere, aliis canes atque equos mercari, postremo neque sumptui neque modestiae suae parcere dum illos obnoxios fidosque sibi faceret. •

Extrait n° 3
Élection de Cicéron au consulat
(C. 23-24)

Juin 64 : Catilina demande à ses partisans de soutenir sa candidature pour le consulat de 63. Il leur promet, en cas de réussite, des mesures politiques qui leur profiteront. Mais la conjuration s'ébruite, et la peur gagne la ville.

• Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas inuidia aestuabat, et quasi pollui consulatum credebant, si eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. Sed ubi periculum aduenit, inuidia atque superbia post fuere.

Igitur comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius et C. Antonius ; quod factum primo popularis coniurationis concusserat. • Neque tamen Catilinae furor minuebatur, sed in dies plura agitare, arma per Italiam locis opportunis parare, pecuniam sua aut amicorum fide sumptam mutuam Faesulas ad Manlium quemdam portare, qui postea princeps fuit belli faciundi.

Extrait n° 4
Le Sénat remet les pleins pouvoirs aux consuls
(C. 29)

Dépité par son échec électoral, Catilina veut tenter le coup de force : tandis que son partisan Manlius lève une armée en Étrurie, lui-même reste à Rome pour organiser l'assassinat de Cicéron. Mais le consul est averti…

Ea cum Ciceroni nuntiarentur, ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis priuato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Manli quantus aut quo consilio foret satis compertum habebat, rem ad senatum refert, iam antea uolgi rumoribus exagitatam. • Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decreuit darent operam consules ne quid res publica detrimenti caperet. Ea potestas per senatum more Romano magistratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque ciuis, domi militiaeque imperium atque iudicium summum habere ; aliter sine populi iussu nullius earum rerum consuli ius est. •

Extrait n° 5
Mise en garde à vue
(C. 46-47)

Cicéron vient de mettre la main sur les lettres que les conjurés ont envoyées aux Allobroges pour solliciter leur aide militaire. À la satisfaction de tenir enfin une preuve se mêle la question angoissante de l'attitude à adopter.

At illum ingens cura atque laetitia simul occupauere. Nam laetabatur intellegens coniuratione patefacta ciuitatem periculis ereptam esse ; porro autem anxius erat, dubitans in maxumo scelere tantis ciuibus deprehensis quid facto opus esset ; poenam illorum sibi oneri, inpunitatem perdundae rei publicae fore credebat. Igitur confirmato animo uocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium itemque Caeparium Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat. Ceteri sine mora ueniunt ; Caeparius, paulo ante domo egressus, cognito indicio ex urbe profugerat. • Consul Lentulum, quod praetor erat, ipse manu tenens in senatum perducit ; reliquos cum custodibus in aedem Concordiae uenire iubet. Eo senatum aduocat, magnaque frequentia eius ordinis Volturcium cum legatis introducit ; Flaccum praetorem scrinium cum litteris quas a legatis acceperat eodem adferre iubet.

[…] Igitur perlectis litteris, cum prius omnes signa sua cognouissent, senatus decernit uti abdicato magistratu Lentulus itemque ceteri in liberis custodiis habeantur. •

Extrait n° 6
César sollicite la clémence du Sénat
(C. 51)

Séance du 5 décembre au Sénat. Ordre du jour : le châtiment des complices arrêtés. Silanus, consul désigné, propose la peine capitale ; lorsqu'il est appelé à donner son avis, César plaide en faveur d'une mesure moins sévère.

« Omnis homines, patres conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia uacuos esse decet. Haud facile animus uerum prouidet, ubi illa officiunt, neque quisquam omnium lubidini simul et usui paruit. Vbi intenderis ingenium, ualet ; si lubido possidet, ea dominatur, animus nihil ualet. Magna mihi copia est memorandi, patres conscripti, quae reges atque populi, ira aut misericordia inpulsi, male consuluerint ; sed ea malo dicere quae maiores nostri contra lubidinem animi sui recte atque ordine fecere. • Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum ciuitas magna atque magnifica, quae populi Romani opibus creuerat, infida et aduorsa nobis fuit. Sed postquam bello confecto de Rhodiis consultum est, maiores nostri, ne quis diuitiarum magis quam iniuriae causa bellum inceptum diceret, inpunitos eos dimisere. […] Hoc item uobis prouidendum est, patres conscripti, ne plus apud uos ualeat P. Lentuli et ceterorum scelus quam uostra dignitas, neu magis irae uostrae quam famae consulatis. » •

Extrait n° 7
Discours de César (suite) :
les dangers d'un mauvais précédent
(C. 51)

« Omnia mala exempla ex rebus bonis orta sunt. […] • Nostra memoria, uictor Sulla cum Damasippum et alios eius modi, qui malo rei publicae creuerant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat ? Homines scelestos et factiosos, qui seditionibus rem publicam exagitauerant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnae initium cladis fuit. Nam uti quisque domum aut uillam, postremo uas aut uestimentum alicuius concupiuerat, dabat operam, ut is in proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors laetitiae fuerat, paulo post ipsi trahebantur, neque prius finis iugulandi fuit quam Sulla omnis suos diuitiis expleuit. • Atque haec ego non in M. Tullio neque his temporibus uereor ; sed in magna ciuitate multa et uaria ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro uero credi. Vbi hoc exemplo per senatus decretum consul gladium eduxerit, quis illi finem statuet aut quis moderabitur ? »

SALLUSTE, *De coniuratione Catilinae*

Extrait n° 8
Discours de Caton :
la gravité du crime des conjurés
(C. 52)

• « Saepe numero, patres conscripti, multa uerba in hoc ordine feci ; saepe de luxuria atque auaritia nostrorum ciuium questus sum, multosque mortalis ea causa aduorsos habeo. Qui mihi atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haut facile alterius lubidini malefacta condonabam. Sed ea tametsi uos parui pendebatis, tamen res publica firma erat : opulentia neglegentiam tolerabat. • Nunc uero non id agitur, bonisne an malis moribus uiuamus, neque quantum aut quam magnificum imperium populi Romani sit, sed haec, cuiuscumque modi uidentur, nostra an nobiscum una hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam nominat ? Iampridem equidem nos uera uocabula rerum amisimus : quia bona aliena largiri liberalitas, malarum rerum audacia fortitudo uocatur, eo res publica in extremo sita est. »

Extrait n° 9
Portraits de Caton et de César
(C. 53-54)

Igitur eis genus, aetas, eloquentia prope aequalia fuere ; magnitudo animi par, item gloria, sed alia alii. Caesar beneficiis ac munificentia magnus habebatur, integritate uitae Cato. Ille mansuetudine et misericordia clarus factus, huic seueritas dignitatem addiderat. Caesar dando, subleuando, ignoscundo, Cato nihil largiundo gloriam adeptus est. • In altero miseris perfugium erat, in altero malis pernicies. Illius facilitas, huius constantia laudabatur. Postremo Caesar in animum induxerat laborare, uigilare, negotiis amicorum intentus sua neglegere, nihil denegare quod dono dignum esset ; sibi magnum imperium, exercitum, bellum nouum exoptabat ubi uirtus enitescere posset. At Catoni studium modestiae, decoris, sed maxume seueritatis erat. • Non diuitiis cum diuite neque factione cum factioso, sed cum strenuo uirtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat. Esse quam uideri bonus malebat ; ita, quo minus petebat gloriam, eo magis illum adsequebatur.

Extrait n° 10
Exécution des condamnés
(C. 55)

Postquam, ut dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, consul optumum factu ratus noctem quae instabat antecapere ne quid eo spatio nouaretur, trisuiros quae supplicium postulabat parare iubet ; ipse, praesidiis dispositis, Lentulum in carcerem deducit ; idem fit ceteris per praetores. • Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi paululum ascenderis ad laeuam, circiter duodecim pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes atque insuper camera lapideis fornicibus iuncta ; sed incultu, tenebris, odore foeda atque terribilis eius facies est. In eum locum postquam demissus est Lentulus, uindices rerum capitalium, quibus praeceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius ex gente clarissuma Corneliorum, qui consulare imperium Romae habuerat, dignum moribus factisque suis exitum uitae inuenit. • De Cethego, Statilio, Gabinio, Caepario eodem modo supplicium sumptum est.